

בהר - מהות השמיטה וסמיכותה לסיני

הרב חיים סבתו

מפורסמים דברי רש"י על הפסוק הראשון בפרשתנו [ויקרא כה, א]:

בהר סיני - מה ענין שמיטה אצל הר סיני, והלא כל המצות נאמרו מסיני, אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה מסיני, אף כולן נאמרו כללותיהן ודקדוקיהן מסיני, כך שנויה בתורת כהנים.

שאלתו של רש"י 'מה ענין שמיטה אצל הר סיני' הפכה לפתגם ציבורי, ננסה להבין את עומקו של הפתגם. כך אומרת התורה [ויקרא כה, א-ד]:

(א) וַיְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה בְּהַר סִינַי לֵאמֹר: (ב) דַּבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי תָבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָנִי נֹתֵן לָכֶם וְשָׁבַתָּה הָאָרֶץ שְׁבַת לַה': (ג) שֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע שָׂדֶךְ וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְמַר כְּרֶמֶךְ וְאַסְפֹּתָ אֶת תְּבוּאָתָהּ: (ד) וּבַשְּׁנָה הַשְּׁבִיעִית שְׁבַת שְׁבַתוֹן יִהְיֶה לְאָרֶץ שְׁבַת לַה' שָׂדֶךְ לֹא תִזְרַע וְכְרֶמֶךְ לֹא תִזְמַר:

גם הספורנו בפירושו לפסוק הראשון, מדגיש את היחודיות שיש בפסוק זה, וכך לשונו: "הנה לא יזכיר בשום מצוה מקום הצווי זולתי כאשר קרה חדוש אז באותו המקום". רש"י שאל 'מה ענין שמיטה אצל הר סיני' והשיב שהתורה רוצה להדגיש שכשם שכל פרטי ודקדוקי מצוות השמיטה נאמרו בסיני, כך גם לגבי כל המצוות. אך אם נעמיק בדבר נשים לב שהאמירה הזו לא עונה על השאלה. מה פירוש הדבר ששמיטה נאמרה בהר סיני? ממשיך רש"י ומוסיף דברים מדעתו [רש"י שם]:

ונראה לי שכך פירושה לפי שלא מצינו שמיטת קרקעות שנשנית בערבות מואב במשנה תורה, למדנו שכללותיה ופרטותיה כולן נאמרו מסיני, ובא הכתוב ולמד כאן על כל דבור שנדבר למשה שמסיני היו כולם כללותיהן ודקדוקיהן, וחזרו ונשנו בערבות מואב.

חלק מהמצוות נשנו בספר דברים בערבות מואב. נשאלת השאלה, האם המצוות בערבות מואב גם הן נתנו מסיני או שחודשו בערבות מואב? מסביר רש"י שדבר זה נלמד מפרשת שמיטה. מצוות שמיטה לא נשנתה בערבות מואב וממילא כולה נאמרה בסיני. מכאן אפשר ללמוד שכל המצוות, גם מצוות שכללותיהן ודקדוקיהן נאמרו בערבות מואב, נתנו בסיני.

הרמב"ן [ויקרא כה, א] כהרגלו מצטט בתחילת דבריו את לשון רש"י אך דוחה את פירושו:

ואינו נכון בעיני כלל, שהרבה מצות כשמיטה שלא נשנו בערבות מואב ונדע בהן שנאמרו כללותיהן ופרטותיהן מסיני או באוהל מועד. ועוד מנין שהוקשו שאר הדברות שנשנו בערבות מואב לשמיטה ולא היו כללותיהן מסיני ופרטיהם בערבות מואב, וכן היה ראוי יותר לומר כי הנשנות נשנו לבאר פרטיהם כי לא נאמרו בסיני אלא כללותיה:

הרמב"ן דוחה את פירושו של רש"י משתי סיבות - קודם כל הוא טוען שיש הרבה מצוות שלא נשנו בערבות מואב. עוד טוען הרמב"ן שלא ניתן ללמוד ממצוות השמיטה שנאמרה רק בהר סיני למצוות שנאמרו רק בערבות מואב. הרמב"ן מציע פירוש שונה:

אבל הברייתא השנויה בתורת כהנים פירושה ברור, שהשמיטה נאמרו כללותיה מסיני דכתיב בפרשת ואלה המשפטים (שמות כג יא) והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני

עמך וגו', ואלו דיני השמיטה בדרך כלל, ובכאן חזר ואמר כי בהר סיני עוד נאמרו כל פרטיה שהרי כולם נזכרו בפרשה הזאת, ובסוף הענין (להלן כז לד) כתיב אלה המצות אשר צוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני, להקיש כל המצות אל השמיטה הנזכרת שכולן היו כן שנאמרו בכלל ופרט והכל מסיני.

וכן שנו שם בתורת כהנים (סוף סיפרא), אלה המצות, אין נביא רשאי לחדש עוד דבר מעתה. אשר צוה ה' את משה, כדאי השליח לשולחו. את משה אל בני ישראל, זכות ישראל גרמה. בהר סיני, שכולם נאמרו מסיני. עד כאן בת"כ. אבל ענין ערבות מואב, שנצטוה שם משה לבאר התורה לבנים, כך נראה לי וזה כפתור ופרח.

הרמב"ן מסביר שכוונת המדרש היא שמצוות השמיטה נאמרה בצורה כללית בסיני, ובפרשת בהר התורה חוזרת על המצווה בצורה מפורטת, אבל גם הפרטים נאמרו בסיני. כיוון שהמצווה הוזכרה בהר סיני והפרטים התגלו לאחר מכן, אנו יכולים להתבונן בנאמר בהר סיני וכך לדעת מה מהות המצווה, מה עיקרה של מצוות השמיטה. כך נאמר בפסוק שמות [כג, י-יא]:

(י) וְשֵׁשׁ שָׁנִים תִּזְרַע אֶת אֲרֶצְךָ וְאַסְפָּתָהּ אֶת תְּבוּאָתָהּ: (יא) וְהִשְׁבִּיעַת תְּשֻׁמְטָנָה וְנִטְשָׁתָהּ וְאַכְלוּ אֲבִינֵי עַמְּךָ וְיִתְרָם תֹּאכְלוּ חֵיט הַשָּׂדֶה כֵּן תַּעֲשֶׂה לְכַרְמְךָ לְזִיתְךָ:

על פי הסברו של הרמב"ן עיקרה של המצווה הוא 'והשביעית תשמטנה ואכלו אביוני עמך'. ואכן זו שיטת הרמב"ן שעיקר מצוות השמיטה היא איסור עבודה והפקר הפירות. לפי הרמב"ן, המדרש מלמד שבערבות מואב לא ניתנו מצוות, אלא מדובר בביאור למה שניתן בסיני. בין לפי רש"י ובין לפי הרמב"ן, לא ענינו על השאלה העיקרית. למה התורה רצתה ללמד עיקרון זה דווקא במצוות השמיטה? האלשיך מפרש שהדמיון בין שמיטה לבין הר סיני הוא קדושת המקום. בשמיטה יש קדושת הארץ - "שבת לה" - ולכאורה אפשר לתמוה כיצד תיתכן קדושה באדמה ובארץ. הראיה שיש אפשרות לקדושת המקום הוא הר סיני - כשם שבהר סיני נאמר: "וְהִגְבַּלְתָּ אֶת הָעָם סָבִיב" [שמות יט, יב], דהיינו שההר התקדש בעקבות ירידת השכינה, כך גם הארץ מתקדשת בעקבות השראת השכינה.

כיוון אחר שרמז במהר"ל וכתוב בפירוש בשפת אמת, והוא שבמצוות השמיטה אפשר ללמוד את תמצית כל התורה שניתנה בהר סיני. ההתגלות שהייתה לעם ישראל בסיני היא התשתית של קדושת ישראל מכל העמים, והדבר שמבטא זאת הוא מצוות השמיטה. אנו מאמינים שהאדם נברא בעולם לפעול וליצור, ואף על פי כן אנו מאמינים שהכל בא מה'. אמונה זו באה לידי ביטוי בהר סיני, במעמד שבו בחר ה' בעם ישראל מכל העמים להיות לו לעם סגולה, והיא מבטאת בצורה העמוקה ביותר במצוות שמיטה ויובל. במצוות השמיטה אנו מכריזים שפרנסתנו תלויה בברכת ה' [ויקרא כה, יח-כב]:

(יח) וְעֲשִׂיתֶם אֶת חֻקֹּתַי וְאֶת מִשְׁפָּטַי תִּשְׁמְרוּ וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְיִשְׁכַּחְתֶּם עַל הָאָרֶץ לְכַטַּח: (יט) וְנִתְּנָה הָאָרֶץ פְּרִיָּה וְאַכְלֹתֶם לְשִׂבְעָה וְיִשְׁכַּחְתֶּם לְכַטַּח עָלֶיהָ: (כ) וְכִי תֵאמְרוּ מַה נֹּאכַל בַּשָּׂנָה הַשְּׁבִיעִית הֵן לֹא נִזְרַע וְלֹא נֶאֱסַף אֶת תְּבוּאָתֵנוּ: (כא) וְצִוִּיתִי אֶת בְּרַכְתִּי לְכֶם בַּשָּׂנָה הַשְּׁשִׁית וְעֲשִׂיתֶם אֶת תְּבוּאָהּ לְשִׁלֵּשׁ הַשָּׁנִים: (כב) וְזִרְעֹתֶם אֶת הַשָּׂנָה הַשְּׁמִינִת וְאַכְלֹתֶם מִן הַתְּבוּאָה יִשָּׂן עַד הַשָּׂנָה הַתְּשִׁיעִת עַד בּוֹא תְבוּאָתָהּ תֹּאכְלוּ יִשָּׂן:

התורה מבטיחה לנו שאדם יכול להימנע במשך שנה שלימה מעבודה בשדה ובכל זאת יהיה לו מה לאכול. יש מנהיג לעולם והאדם נדרש לבטל עצמו כלפיו. כשם שששת ימים אדם עובד וביום השביעי שובת, ואינו חושש שיאבד פרנסתו, כך גם בשנת השמיטה. על הפסוק בתהלים [קג, כ]: "גִּבְרִי כַח עֲשִׂי דְבָרוֹ לְשִׁמְעָה בְּקוֹל דְּבָרוֹ", דרשו חז"ל: "גיבורי כח עשי דברו. במה הכתוב מדבר? אמר ר' יצחק בשומרי שביעית הכתוב מדבר" [ויקרא רבה, ויקרא א]. במצוות השמיטה בא לידי ביטוי העוצמה של עם ישראל שאמרו 'נעשה ונשמע'. לאורך כל הדורות, התקשו ישראל בשמירת מצוות השמיטה - כיצד אפשר שנה שלימה, ולפעמים שנתיים, לא לעבוד בחקלאות?! הקושי בדבר צף מיד - "מה נאכל"? האמונה

העמוקה שלנו בה' - שהאדם צריך לעשות ככל יכולתו להתפרנס, אך הפרנסה תלויה בברכת ה' - באה לידי ביטוי בכך ששנה שלימה אנו שובתים מעבודת הקרקע. לאחר הדברים הללו אנו יכולים להבין את החלק השני של הפסוק: "והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך". מעבר לצד האמוני שבא לידי ביטוי במצוות השמיטה, אפשר לדבר גם על הפן של החסד והנתינה - וזה החיבור של שמיטה להר סיני, בכך אנו עונים על השאלה 'מה עניין שמיטה אצל הר סיני'. ישנו לוח אחד שעוסק ב'בין אדם למקום' ולוח שני שעוסק ב'בין אדם לחברו'. השמיטה מייצגת את ההתבטלות הגמורה והאמונה השלימה בבורא עולם, ויחד עם זה היא מייצגת גם את החסד, את העובדה שכל בני אדם שווים, ביטוי עמוק למצוות "ואהבת לרעך כמוך". כך כותב אור החיים בביאור הפרשה: "עוד ירצה לצד שמצוה זו של שביתת הארץ יש בה ב' דברים, הא' דבר מלך שלטון שעל עבדיו חיוב לקיים כל דבר, והב' הגם שיהיה דבר זה בין אדם לחבירו". שני מצוות אלו מייצגות את המהפך העמוק שעבר העם בהר סיני.